

СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ «ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА»

THE ESSENCE OF THE PHENOMENON OF INCLUSIVE EDUCATION

У статті розглянуто актуальне питання щодо сутності феномену інклюзивної освіти, розкрито основні теоретичні аспекти, пов'язані з аналізом понятійного апарату щодо проблематики розвитку інклюзивної освіти в Україні. Детально вивчено підходи до визначення понять «інклюзія» й «інклюзивна освіта», здійснено узагальнення проаналізованих понять та визначено основні характеристики, що визначають сутність феноменів інклюзії й інклюзивної освіти. На підставі аналізу наукової та науково-педагогічної літератури виявлено головні моменти щодо організації процесу інклюзивного навчання в загальноосвітніх школах, а також окреслено напрями реалізації інклюзивної освіти в Україні, які потребують змін. Доведено, що якісне та науково обґрунтоване надання освітніх послуг особам з особливими освітніми потребами в умовах запровадження інклюзії в закладах освіти всіх рівнів за умови обов'язкового врахування їхніх індивідуальних потреб, запитів, здібностей, можливостей та інтересів є важливою складовою частиною модернізації вітчизняної освіти. Обґрунтовано, що розвиток дієвої системи інклюзивної освіти в українських школах можливий лише в разі створення необхідних умов (відповідне освітнє середовище, що враховує фізичні й інші потреби дітей із різними вадами здоров'я, матеріально-технічне та кадрове забезпечення, надання додаткових консультативних послуг фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів тощо) для повноцінного навчання всіх дітей, що мають особливі освітні потреби, поруч зі здоровими учнями. Також у статті узагальнено позитивні й негативні наслідки впровадження інклюзії у процес навчання, виокремлено суттєві недоліки в організації інклюзивної освіти та запропоновані можливі шляхи їх подолання. Доведено, що впровадження інклюзивної освіти у практику діяльності вітчизняних загальноосвітніх шкіл дозволить не тільки гармонізувати систему освіти, але і створити сприятливі умови для формування позитивного ставлення суспільства до дітей із вадами здоров'я, а також залучити громадськість до вирішення важливих проблем інклюзивної освіти.

Ключові слова: феномен, інклюзія, інклюзивне навчання, особливі освітні потреби, заклад освіти, інклюзивно-ресурсний центр, освітнє середовище.

The article considers the topical issue of the essence of the phenomenon of inclusive education, reveals the main theoretical aspects related to the analysis of the conceptual apparatus on the development of inclusive education in Ukraine. Approaches to the definition of the concepts "inclusion" and "inclusive education" are studied in detail, the analyzed concepts are generalized and the main characteristics that define the essence of the phenomena of inclusion and inclusive education are determined. Based on the analysis of scientific and scientific-pedagogical literature, the main points on the organization of the process of inclusive education in secondary schools are identified, as well as the directions of implementation of inclusive education in Ukraine that need change are outlined. It is proved that high-quality and scientifically substantiated provision of educational services to people with special educational needs in the conditions of inclusion in educational institutions of all levels, provided that their individual needs, demands, abilities, opportunities and interests are taken into account, is an important component of modernization. It is substantiated that the development of an effective system of inclusive education in Ukrainian schools is possible only if the necessary conditions are created (appropriate educational environment that takes into account the physical and other needs of children with various disabilities, logistics and staffing, providing additional counseling services by specialists inclusively-resource centers, etc.) for the full education of all children with special educational needs, along with healthy students. The article also summarizes the positive and negative consequences of the introduction of inclusion in the learning process, highlights the significant shortcomings in the organization of inclusive education and suggests possible ways to overcome them. It is proved that the introduction of inclusive education in the practice of domestic secondary schools will not only harmonize the education system, but also create favorable conditions for the formation of a positive attitude of society to children with disabilities, and involve the public in solving important problems of inclusive education.

Key words: phenomenon, inclusion, inclusive education, special educational needs, educational institution, inclusive resource center, educational environment.

УДК 371.3

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/39.36>**Лопатина М.Ю.,**

аспірантка факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Тенденція до зростання кількості дітей, які мають різні психічні та фізичні порушення й особливі освітні потреби, змушує науковців шукати сучасні підходи до розв'язання нагальних проблем щодо інтеграції таких дітей у суспільство. Завдання держави в цьому напрямі полягає у виробленні такої державної освітньої політики, яка б сприяла підвищенню доступності якісної освіти та створенню відповідного освітнього середовища, у якому були б забезпечені успішна соціалізація всіх дітей, зокрема й тих, що мають відхилення у здоров'ї, та їхня повна самореалізація як особистостей.

Сьогодні в Україні відбувається реформування системи освіти для дітей з особливими освітніми потребами, за зразки береться найкращий світовий досвід, набутий розвиненими країнами в цій царині. Як засвідчують висновки вчених, досягнення успіху в освітній реформі та створення необхідних умов для соціалізації дітей із психофізичними порушеннями можливі саме в рамках інклюзивної освіти. У контексті розбудови Нової української школи все більшої актуальності набуває наукове обґрунтування шляхів організації інклюзивного навчання дітей у закладах освіти різних типів і форм власності. Це, у свою чергу,

потребує оновленого теоретичного осмислення сутності феномену «інклюзивна освіта», його місця в науковому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні теоретичні та практичні дослідження з вивчення проблем впровадження інклюзії в навчальний процес у закладах освіти вказують на зростання інтересу науково-педагогічних працівників до цієї проблематики. Зокрема, особливу зацікавленість для вчених становить теоретичний аналіз понять «інклюзія» й «інклюзивна освіта», який може допомогти у виявленні шляхів удосконалення освітньої діяльності відповідно до потреб дітей із відхиленнями у здоров'ї.

Теоретичні аспекти сутності понять «інклюзія» й «інклюзивна освіта», а також проблеми організації інклюзивної освіти, перспективи її впровадження висвітлені в наукових працях багатьох закордонних і вітчизняних учених. Зокрема, це такі науковці, як: Г. Банч, В. Бондар, Л. Будяк, Т. Бут, Ф. Вуд, Д. Вудрон, Р. Даніелс, В. Засенко, І. Малишевська, І. Калініченко, Т. Келлер, Д. Кларк, Н. Кліменюк, Р. Козенко, А. Колупаєва, І. Кузьміна, Г. Лефлі, Д. Лупарт, С. Миронова, М. Малофєєв, Н. Назарова, Ю. Найда, С. Петтерс, Т. Пікож, Т. Сак, В. Синьов, Н. Софій, А. Сунцова, О. Таранченко, П. Хакслі, А. Хатфілд, М. Чайковський, З. Шевців та низка інших. Науковці з різних позицій підходять до з'ясування змісту понять «інклюзія», «інтеграція», «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання», проводять компаративний аналіз цих понять, виокремлюють їхні спільні риси та відмінності. Дослідники також комплексно аналізують умови, які необхідно створити для впровадження інклюзії на практиці, а також окреслюють перспективи подальшого розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових робіт відомих дослідників, а також сучасної психолого-педагогічної та методичної літератури переконує, що, попри наявність значної кількості наукових досліджень у цій сфері, залишаються маловивченими питання щодо визначення сутності феномену «інклюзивна освіта» як фундаментального поняття теорії інклюзивного навчання. Отже, наявність даної наукової проблеми вказує на актуальну потребу в додатковому дослідженні й обґрунтуванні теоретичних основ організації якісної освіти дітей з особливими потребами в Україні.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз базових понять «інклюзія» й «інклюзивна освіта», на основі здійсненого аналізу розкрити й обґрунтувати сутність феномену інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Процес соціалізації суспільства в Україні невід'ємно пов'язаний із реалізацією провідної стратегії розвитку сучасної освіти в напрямі розвитку освітньої інклюзії та

пошуку дієвих засобів її впровадження в навчальні заклади. За таких умов особливого значення набуває питання теоретичного обґрунтування сутності інклюзивної освіти як соціального і педагогічного феномену. Як свідчить аналіз наукових джерел, існує багато різних підходів до тлумачення поняття «інклюзивна освіта». Проте, на нашу думку, для з'ясування сутності цього феномену логічно спочатку проаналізувати основні характеристики, які визначають поняття «інклюзія».

За словами В. Боднара – одного з дослідників проблем інклюзивної освіти, поняття *інклюзія* (від *Inclusion* – «включення») трактується як процес збільшення ступеню участі всіх громадян у соціальному житті [1, с. 10]. Інклюзія дозволяє кожному члену суспільства робити свій вибір з усіх аспектів повсякденного життя, сприяє кожній людині в її повноправній участі в житті суспільства відповідно до її бажань [1, с. 57]. Інший вітчизняний науковець З. Шевців зауважує, що, спираючись на аналіз поширених у наукових колах дефініцій, *інклюзію* варто розглядати як залучення до освітнього процесу не лише дітей з обмеженими можливостями здоров'я, а й з іншими відмінностями, несхожістю, унікальністю, неповторністю [9, с. 44].

Р. Козенко, Т. Пікож і К. Супрун досить влучно наводять у своїй роботі «Реалізація освітньої політики в умовах формування інклюзивного освітнього простору» офіційне ставлення ЮНЕСКО щодо сутності інклюзії в освіті, уважають, що *інклюзія* не лише передбачає навчання дітей з особливими потребами в єдиному загальноосвітньому середовищі, а й забезпечує активну участь усіх дітей шкільного віку в повноцінному навчальному процесі, а також рівні можливості для здобуття якісної шкільної освіти, вчитися жити всім разом [3, с. 57].

М. Чайковський у своїй дисертації (2016 р.) зазначає, що більшість науковців у визначенні сутності інклюзії звертають увагу передусім на її характерні особливості. Зокрема, *інклюзію* пов'язують із:

- процесом постійного пошуку найбільш ефективних шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей;
- визначенням перешкод та їх подоланням;
- можливістю дітей навчатись у загальноосвітньому закладі та мати необхідні пристосування для цього;
- отриманням позитивного досвіду, який учень набуває через участь у процесі навчання;
- досягненнями і комплексними результатами навчання [8].

Останнім часом інклюзію починають розглядати в більш широкому розумінні. Зокрема, А. Колупаєва пропонує визначати *інклюзію* як політику і процес, що потребує змін на всіх рівнях освіти, є одним із багатьох аспектів інклюзії в суспільстві взагалі [4]. Важливою умовою інклюзії,

на думку О. Ярської-Смірної та Е. Наберушкіної, є створення відповідного середовища та перепланування навчальних приміщень таким чином, щоб вони відповідали індивідуальним особливостям усіх учасників навчального процесу [10].

Узагальнюючи різні підходи до визначення поняття «інклюзія» з урахуванням висновків І. Малишевської [5], зроблених на підставі ґрунтовного аналізу наукових джерел, можемо запропонувати такі основні, на нашу думку, тлумачення цього багатоаспектного феномену (рис. 1).

Тож, як показав попередній аналіз, поняття «інклюзія» є досить широким і різноаспектним. Тому й феномен інклюзивної освіти є різноплановим та багатогранним. Отже, сутність поняття «інклюзивна освіта» варто розглядати з різних підходів, що дають визначення поняття «інклюзія». Треба також враховувати, що запровадження інклюзії в освітній процес означає розроблення такої стратегії навчання, основними положеннями якої є створення умов здобування знань усім дітям,

незалежно від їхнього психофізичного стану, соціально-культурного статусу, здібностей, потреб та інтересів, а також створення такого середовища, у якому вони будуть комфортно почуватися, позитивно соціалізуватися, формуватимуть почуття власної гідності та самооцінку [8, с. 41].

Більшість учених, наукові інтереси яких пов'язані з інклюзією, зазначають, що термін «інклюзивна освіта» є одним із ключових у системі інклюзивного навчання. В основу інклюзивної освіти покладено право на освіту, проголошене ООН у Загальній декларації прав людини в 1948 р., а також принцип інклюзивної освіти, викладений у Саламанській декларації 1994 р. [7]. Зокрема, у Саламанській декларації наголошується, що «<...> школи з <...> інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективним засобом боротьби з дискримінаційними поглядами, створення сприятливої атмосфери у громадах, побудови інклюзивного суспільства і забезпечення освіти для всіх; навіть більше, вони забезпечують реальну освіту для більшості дітей» [7].

Рис. 1. Узагальнення різних підходів до визначення поняття «інклюзія»

На думку В. Боднара та З. Шевців, *інклюзивна освіта* – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу [1; 9]. На думку М. Чайковського, *інклюзивна освіта* – це процес реалізації соціальної моделі ставлення до інвалідів, результат трансформації інтегрованої форми навчання в більш досконалу форму навчання; вона передбачає процес постійного пошуку найбільш ефективних шляхів вирішення індивідуальних потреб у навчанні дітей та молоді з особливими потребами та молоді з нормальним рівнем здоров'я, визначення перешкод та їх подолання шляхом розроблення індивідуального плану розвитку та його реалізації на практиці, є складником більш широкого поняття «соціальна інклюзія», що на суб'єктивному рівні означає включеність особи у групу, залучення до діяльності та відчуття приналежності до колективу [8, с. 143–144].

Л. Байда, О. Красюкова-Енс, В. Азін та інші в основі інклюзивної освіти бачать передусім підхід, який базується на дотриманні права на освіту для всіх дітей, зокрема й дітей із соціально вразливих груп (діти з особливими освітніми потребами, діти з інвалідністю, діти-сироти й інші) [2, с. 38]. Дане визначення дещо доповнює висновок А. Колупаєвої про те, що інклюзивна освіта передбачає створення належного освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку [6].

Однак є наукові роботи, у яких простежуються протилежні судження щодо розуміння сутності феномену «інклюзивна освіта». Як зауважує І. Малишевська, феномен інклюзивної освіти в них розглядається в діапазоні від сумнівних ідей щодо можливості повної інклюзії та пропаганди філософії інклюзії до визначення реальних можливостей спільного навчання звичайних дітей та дітей з особливими освітніми потребами [5]. За визначенням самої І. Малишевської, «інклюзивна освіта» – це процес, що «передбачає доступність освіти для всіх і розвиток загальної освіти в напрямі пристосування до різних потреб усіх дітей, зокрема й з особливими освітніми потребами» [5, с. 262].

На наше переконання, з наведеного вище впливає, що сутність феномену інклюзивної освіти розкривається через такі її характеристики: 1) доступність освіти для всіх дітей та молоді; 2) наявність необхідних умов для організації освітнього процесу з урахуванням потреб та інтересів учнів, передусім тих, що мають вади здоров'я; 3) забезпеченість освітнього процесу відповідними навчальними, науково-методичними матеріалами та педагогічними працівниками, готовими

працювати в умовах інклюзії; 4) утворення в суспільстві адекватного ставлення до осіб з особливими потребами, зокрема й освітніми, що дозволить гармонізувати суспільні відносини та сприяти гуманізації освітнього простору.

Адже процес інтеграції осіб з інвалідністю й іншими особливими потребами нині вважається одним із напрямів гуманізації системи освіти, що виявляється в особистісній орієнтації освіти, забезпеченні варіативності на здобуття базової або повної загальної середньої освіти, створенні рівних можливостей для дітей із вадами розвитку у здобутті якісної освіти, відповідно до їхніх здібностей та індивідуальних можливостей [6; 9].

Позитивним є й те, що в умовах організації інклюзивної освіти діти з відхиленнями у здоров'ї мають можливість засвоювати рольову поведінку здорових учнів, пристосовуватись до вимог закладу освіти та користуватися підтримкою в навчанні [3]. Інші переваги запровадження інклюзивної освіти пов'язані з тим, що:

- підсилюється розуміння суспільством проблем людей з інвалідністю, особливо проблем дітей з обмеженими освітніми можливостями;
- розвивається впевненість дітей у собі;
- відбувається спілкування з ровесниками;
- спостерігається виховання співчуття й розуміння проблем дітьми вікової норми;
- є можливість здобуття повноцінної освіти.

Утім, окремі науковці та вчителі все ж вважають, що діти з особливими освітніми потребами «не вписуються» у систему загальноосвітньої навчальних закладів, тому одним із багатьох чинників успішного запровадження інклюзивної освіти має стати створення оптимальних спеціальних умов, які забезпечать розвиток особистості [9, с. 58–59].

Однак варто погодитись із зауваженням М. Чайковського, що нині в Україні стан запровадження інклюзії в закладах освіти ще характеризується низьким рівнем архітектурно-інформаційної готовності, неналежною навчально-методичною підготовкою викладачів, відсутністю дієвого контролю за дотриманням інклюзивних принципів у закладі освіти тощо [8, с. 143]. Тому, виходячи з основних положень, які визначають сутність феномену інклюзивної освіти, маємо зазначити, що організація інклюзивного навчання нині потребує не лише створення для дітей з особливими потребами спеціальних умов для навчання, але й формування з боку вчителів та суспільства доброзичливого ставлення, творчої атмосфери, формування систематичності та послідовності, безперервності, комплексного підходу для реалізації умов навчання для дітей з особливими потребами.

Доцільними також є розроблення комплексних програм розвитку дитини з особливими освітніми потребами, надання додаткових послуг і різних форм підтримки у процесі навчання, а також

організація спостереження за динамікою розвитку учнів з особливими потребами. Безумовно, організація інклюзивного навчання може бути повною мірою реалізована лише завдяки спеціальному технічному оснащенню, це також потребує кращого матеріального забезпечення системи інклюзивної освіти.

Отже, проведений аналіз понять «інклюзія» й «інклюзивна освіта», а також з'ясування їхньої сутності дозволяють зробити висновки, що феномен інклюзивної освіти – це складний соціальний і педагогічний феномен, який зосереджений на реалізації принципу інклюзивності у процесі навчання учнів із деякими психофізичними відхиленнями. Нині в Україні інклюзивна освіта поки перебуває на стадії впровадження і має деякі недоліки, серед яких такі: професійна невідповідність учителів шкіл до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; непристосованість шкільних приміщень для навчання дітей із вадами здоров'я; недосконалість нормативно-правової бази, необхідність додаткового фінансування інклюзивних закладів освіти та науково-методичного забезпечення навчального процесу тощо [11].

Варто обов'язково приділити увагу діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, які надають послуги дітям з особливими освітніми потребами, що проживають або навчаються в об'єднаній територіальній громаді (районі), місті чи селищі. У таких центрах дітям з особливими освітніми потребами має надаватися необхідна психолого-педагогічна допомога, а підтримка діяльності таких інклюзивно-ресурсних центрів має бути одним із пріоритетів місцевої влади.

Висновки. Теоретичний аналіз сутності феномену інклюзивної освіти, здійснений на підставі аналізу понять «інклюзія» й «інклюзивна освіта», довів, що основною ціллю інклюзивної освіти є реалізація рівних прав на освіту всіх дітей, зокрема й тих, що мають особливі освітні потреби. Науково обґрунтовано, що інклюзія може розглядатися як політика і як процес, що дозволяє всім дітям брати участь у всіх освітніх програмах. Водночас інклюзивна освіта є способом здобуття освіти за умови навчання учнів із деякими вадами здоров'я в загальному освітньому середовищі за місцем свого проживання.

Інклюзивна освіта виступає однією із провідних стратегій сучасного етапу розвитку вітчизняної системи освіти, у якій визнання пріоритету потреб дітей з особливими освітніми потребами створює умови для закладання підвалин нової, інклюзивної парадигми сучасної освіти в Україні. Сутність феномену інклюзивної освіти в контексті сучасного етапу реформування системи освіти України визначається не тільки залученням дитини з осо-

бливими освітніми потребами до навчання у звичайній школі, а і створенням для такої дитини необхідних умов відповідно до її індивідуальних потреб та інтересів. Усебічний розвиток дітей з особливими освітніми потребами поруч із здоровими дітьми – це головна ідейна лінія інклюзивної освіти.

Перспективи наукових розвідок полягають у вивченні сприятливих умов розвитку інклюзивної освіти в Україні на основі опрацювання кращого закордонного досвіду та досягнень вітчизняних педагогів-практиків, які працюють у закладах інклюзивної освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боднар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 10–14.
2. Інвалідність та суспільство / Л. Байда та ін. ; за ред. Л. Байди, О. Красюкової-Енс. Київ : Київський ун-т, 2011. 188 с.
3. Козенко Р., Пікож Т., Супрун К. Реалізація освітньої політики в умовах формування інклюзивного освітнього простору. *Вісник післядипломної освіти*. Серія «Управління та адміністрування». 2019. Вип. 7. С. 46–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vroupra_2019_7_6.
4. Колупаєва А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 2. С. 7–18.
5. Малишевська І. Сутність поняття «інклюзія» в освітньому просторі України. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. 2. Ч. 2. С. 260–266.
6. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. Колупаєвої. Київ : А.С.К., 2012. 308 с.
7. Саламанкська декларація. Рамки дій з освіти людей з особливими потребами, на Всесвіт. конф. з освіти осіб з особливими потребами : доступність і якість (Саламанка. Іспанія. 7–10 червня 1994 р.). Київ, 2000. 21 с.
8. Чайковський М. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2016. 570 с.
9. Шевців З. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Рівне, 2017. 608 с.
10. Ярская-Смирнова Е., Наберушкина Э. Социальная работа с инвалидами. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 365 с.
11. Яцемирська І., Поліщук С. Особливості реалізації інклюзивної освіти в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Інститут педагогіки НАПН України / гол. ред. В. Лабунець. 2019. Вип. 26 (1–2019). Ч. 1. С. 228–232.